

En el principi fou la memòria

JORDI CASASSAS YMBERT
Universitat de Barcelona

A MÉS DENSITAT HISTÒRICA, MÉS INTERVENCIÓ DE LA MEMÒRIA

Una anècdota i una constatació per començar. Entre 1975 i 1986 es van celebrar a Catalunya nombrosos seminaris, congressos i jornades dedicades a commemorar la Segona República i la Guerra Civil; els historiadors aleshores joves van aprofitar aquestes possibilitats per presentar les seves primeres recerques sobre un tema que fins aquell moment els havia estat prohibit d'una manera o una altra; la seva feina responia, a més, a una demanda generacional i del conjunt de la societat, que sortia de la dictadura franquista amb una necessitat de saber tot allò que li havia estat escamotejat i de recuperar els orígens per no perdre la identitat.

Recordo perfectament com des d'un dels primers grans congressos, per exemple el celebrat a Tarragona l'abril del 1981 per a commemorar els 50 anys de l'inici de la República (s'hi van haver de publicar quatre volums, davant l'allau de comunicacions), van aparèixer a cada sessió els *vellets* (nom amb què els «historiadors» denominaven els «testimonis» d'època, i que no deixaven de ser les «fonts orals» més actives i compromeses amb el record d'aleshores); les seves intervencions en els torns oberts de paraula eren seguides, amb un disgust evident, per la permanent tensió que representaven i perquè constituïen la portada al present d'unes trifulgues hiperpolitzades, individualistes, de detall primmirat i extemporani i, així, una enutjosa interferència per a les explicacions corals que es reclamaven quasi totes hereves d'una inqüestionada fins aleshores hegemonia de l'estructuralisme historiogràfic. Per la seva banda, els *vellets* semblaven tenir una inclinació (una íntima satisfacció) a esmenar la plana als joves historiadors adduint la seva participació directa en els esdeveniments i, progressivament, a denunciar aquests historiadors «professionals» perquè malinformaven o simplement semblava que volguessin ocultar certs esdeveniments que ells consideraven essencials.

La constatació a què ens referíem és fruit d'una simple observació del que ha anat succeint posteriorment: els testimonis han anat desapareixent per ra-

ons naturals, i, per la seva banda, alguns dels joves historiadors d'aleshores s'han convertit des de fa uns pocs anys en decidits agents de la sacralització d'aquella «memòria històrica» que durant un temps van tenir tan a l'abast; un grup reduït, a més, han esdevingut agents de la politització de la memòria, d'aquest declarat deure ètic de «recordar» imposat des del poder català i concretat en l'anomenat Memorial Democràtic.

En segon lloc, una paradoxa. La societat catalana de la dècada 1975-1986 (tot i que a partir del març de 1980 va començar a desmobilitzar-se i a fraccionar-se per raons de fons polític autonòmic), va ser una societat profundament amarrada d'història, constituïda per individus i grups formats històricament; família, escola, sindicats i bona part de la després anomenada «societat civil» a aquestes altures ja havien incorporat la dimensió nacional en el seu horitzó cultural polític i vital, i el debat nacional completava i reimpulsava amb força una historicitat que unes dècades abans semblava tenir un component estructural majoritari. Els cursets i seminaris d'història de Catalunya, les conferències, beques d'estudi (el cas de la pionera Fundació Bofill és paradigmàtic), congressos, etc. sovintejaven, i cada acte o taula rodona que es preés havia de comptar amb el seu historiador. A més, els historiadors d'aquesta Catalunya historicista teníem un contacte professional continu amb els companys economistes, geògrafs, literats o del món del dret, ja que compartíem un espai cultural polític vertebrat per la dimensió històrica.

En tot això, però, la història professional i acadèmica (de fet, la universitària) es va mantenir generalment allunyada dels testimonis d'època i de les associacions que aquests testimonis anaven constituint, i ni tan sols es va plantejar d'integrar-s'hi; en la història acadèmica, a més, la «història oral» va ocupar un lloc ben marginal i en molts casos d'un prestigi força disminuït fins molt endavant;¹ en els anys 1970 fins i tot estava «mal vist» el conreu de la biografia històrica, perquè el cas individual no es considerava metodològicament significatiu ni de valor explicatiu suficient.²

UNA TRANSICIÓ AMNÈSICA?

Tot amb tot, l'afirmació que la transició espanyola va posar entre parèntesi la Guerra Civil per exigències del «guió polític», per evitar un judici crític del passat que fes fracassar la via d'una transició i fomentés el camí perillós de la

¹ En canvi a França, no gaire més tard ja es parlava de la prioritat del «testimoni» en el relat històric. Vegeu Annette Wieviorka: «L'ère du témoin», París, 1998.

² Un exemple pioner d'història acadèmica on les fonts d'arxiu es contrasten amb les nombroses «fonts orals» i es fonen en la narració d'un espai local és el de Joan Villarroja: «Revolució i Guerra Civil a Badalona, 1936-1939» (1985).

ruptura és només parcialment certa. Durant aquells anys, la inflació de treballs sobre el període de la República i de la Guerra Civil va ser abassegadora, fins al punt que quasi es podia deixar en un segon pla la historiografia estrangera que fins aleshores havia estat el referent indefugible. D'altra banda, el problema metodològic de l'oblit, de la necessitat de l'oblit en els processos culturals humans, com va explicar molt bé Nietzsche en el seu moment, va molt més enllà de les exigències d'un «guió polític» concret.

Encara més, aquesta onada historicista de la transició va comportar la primera extensió territorial real de la pràctica de la història, així com la irrupció amb una força desbordant de la memorialística. En el primer cas ens hem de referir a l'aparició dels «Plecs d'Història Local» de la revista *L'Avenç* (1986, l'any de l'esclatant commemoració historiogràfica del cinquantè aniversari de la Guerra Civil) i, ja als anys 1990, la creació de la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana: els estudis locals incorporaren amb força el detall, la dimensió antropològica, les veus anònimes i, junt amb tot això, la consideració del testimoni d'època, del record individualitzat.

Pel que fa als testimonis expressats a través dels llibres de memòries, podem dir que es partia d'un panorama força pobre: però els casos sobresortints de Claudi Ametlla o d'Amadeu Hurtado de seguida es van veure desbordats per un veritable allau: J. Termes ho va saber destacar en les seves reflexions sobre la Guerra Civil (1986) i, pels mateixos anys, Albert Manent va començar a fer una cosa similar des del camp de la història literària. En aquest mateix sentit, però, no podem oblidar la creació i posterior posada en marxa del Centre d'Història Contemporània de Catalunya, de Josep Benet (operatiu des del 1985), i la feina sistemàtica de recollida de testimonis d'època que s'hi va realitzar. No podem oblidar tampoc (seria punible en parlar del tema de la memòria històrica) l'onada fenomenal de crítiques de la història acadèmica en contra de la feina d'aquest centre (i d'especialistes com Joan Villarroja o J. M. Solé), ja que es deia que tan sols es dedicaven a «comptar morts»: aquests morts que ara s'està disposat a honorar amb caríssimes operacions de recuperació de fosses i identificació amb proves de l'ADN.³

LA MEMÒRIA HISTÒRICA COM A FACTOR CULTURAL

Tot amb tot, encara no vint anys més tard d'aquesta dimensió llarga de la transició, tan fructífera i sensible a la història i a la memòria, els canvis havien esde-

³ Aquests dos historiadors havien publicat conjuntament un estudi pioner «Les víctimes dels fets de maig» (*Recerques*, 13, 1982), a part d'altres estudis com «Les víctimes del 19 de juliol» o «Víctimes de la repressió durant la guerra i la postguerra al Maresme»; també hi havia la tesi doctoral de J. M. Solé: «La repressió franquista, 1939-1953» (publicada el 1985).

vingut realment aclaparadors.⁴ El paradigma de la dita memòria històrica s'imposava per tot arreu fins convertir-se en un fenomen que s'independitzava i fins i tot superava els límits de la història mateixa, com a mínim els de la història dita acadèmica o també professional.⁵ Això va coincidir amb els processos convergents de fragmentació del discurs històric, de crisi de la seguretat en els vells paradigmes científics (marxisme, escola francesa dels *Annals*, quantitativisme d'arrel anglosaxona) i, sobretot, amb el de la deshistorització general de la societat.⁶

El mateix E. H. Hobsbawm va començar l'explicació de l'entramat que el portava a parlar del segle XX com del «segle breu» (1994) al·ludint a la destrucció del passat que s'apreciava a les darreries de la centúria: la desaparició dels mecanismes que havien lligat l'experiència dels contemporanis a la de les generacions precedents; un gran trencament en la història de la civilització occidental quan es força la joventut a viure en una mena de present permanent, en un present que ja és futur. De fet, l'abundantíssima literatura que mira d'explicar-se l'auge actual de la memòria històrica i les difícils relacions que s'estableixen entre la memòria i la història comença quasi sempre per aquest mateix lloc.

De tota manera, la crisi de la tradició, el trencament dels lligams tradicionals entre pares i fills és un gran tema històric que té la seva cronologia i els seus espais característics: l'espai urbà i el gran trencament que inicialment va significar la Gran Guerra, quan milions de pagesos-soldats van veure trencats de cop i amb tota la violència de què fou capaç la tècnica, els seus referents tradicionals. Per això ens hem de referir sempre a Maurice Halbwachs (mort al camp de Büchenwald el 1945) i al seu plantejament pioner de la qüestió ja durant els anys vint.

Posem, però, un altre exemple també lligat a aquesta fase inicial: la conferència del gran historiador holandès Johan Huizinga, feta el 1935, i que després es va convertir en el llibre *Entre las sombras del mañana. Diagnóstico de la enfermedad cultural de nuestro tiempo* (ell va morir el 1945 en la captivitat imposada pels nazis el 1942). El seu present estava determinat —deia— per una crisi cultural d'un abast sense precedents, per un «pressentiment de la decadència» que l'afectava com a present ja que, donat el científicisme dominant, s'imposava i generalitzava el sentiment d'un procés social irreversible, on el concepte «pacífic» de desenvolupament es contraposava a la violència del canvi revolucionari, i on es negava la possibilitat de mirar cap al passat per a sortir de la crisi: un gran reuig a definir-se pel passat.

⁴ Resulta d'un innegable interès el llibre d'Enzo Traverso: *Le passé, modes d'emploi. Histoire, mémoire, politique*, París, 2005.

⁵ Citem, de forma destacada, el llibre de Paul Ricoeur: *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, París, 2000. Aquest autor, seguint idees avançades, entre altres, per H. Hutton (1993), arriba a formular la idea que la història intenta respondre preguntes formulades per la memòria, de manera que es converteix en una altra de les dimensions de la memòria.

⁶ Vegeu Walter Benjamin: *Iluminaciones* (2 vols.), Taurus, Madrid, 1971-1972.

MEMÒRIA I HISTÒRIA

Així doncs, tenim plantejat un problema doble amb relació a aquest tema de la memòria històrica, del seu auge cultural i de les seves implicacions en les societats posttradicionals actuals: d'una banda, la comprensió del fenomen cultural que representa (un fenomen que veiem que té arrels força llunyanes, però); d'altra, les implicacions metodològiques que ha representat per a la mateixa ciència històrica i en la forma de treballar dels historiadors acadèmics.⁷

De forma complementària, tant pel que fa a la memòria històrica com a fenomen cultural com per l'evolució historiogràfica que implica, sembla lògic pensar que tan important com les reflexions filosòfiques i de mètode haurà de ser l'estudi del tema com un fenomen cultural significatiu de la contemporaneïtat; i com a tal, no el podrem deslligar de la consideració dels espais concrets on es fa evident, de les diferents dinàmiques amb relació a les quals es materialitza, i dels distints ritmes cronològics en què fa acte de presència.⁸

Sabem, per exemple, que a Espanya aquest fenomen ha arribat tard (la majoria absoluta del Partit Popular va fer molt per a la seva definitiva emergència);⁹ i també sabem que a Catalunya ha tingut una forma pròpia i diferenciada de materialitzar-se i de fer-se evident (fins a l'ordre parlamentari i legal) respecte fins i tot d'Espanya, malgrat que, com és evident, la legislació estatal sobre el tema també l'afecti.

Un breu comentari sobre el recorregut metodològic que ha portat els historiadors a la incorporació de la dita memòria històrica en el seu horitzó intel·lectual i en la seva pràctica historiogràfica. La primera impressió és que hi va haver molt poc debat teòric previ: la irrupció de l'assignatura de Metodologia de les Ciències Socials en les nostres universitats va servir ben poc en aquest sentit, ja que precisament tractava de la «criminalització» de tots els corrents que han acabat portant la incorporació de la memòria històrica com a element central del discurs històric. Per mica de memòria que tinguem, recordarem com la immensa majoria dels qui ara parlen de memòria i història van prendre un partit clar en el debat plantejat entre Lawrence Stone i E. J. Hobsbawm el 1979 amb relació a si estaven o no esgotats els vells paradigmes científicistes i la seva pre-

⁷ Des d'altres camps, des de fa un temps també s'estudien aquestes qüestions. Així, des de la psicologia, s'ha dit que per a la ment humana «el present és el passat», o també el «context rememoratiu del present» que actua en el moment en què es produeix el record. Vegeu Joan Coderch: «La dialèctica passat present en la ment humana», *Lletres* 32 (abril-maig 2008) pp. 28-31.

⁸ Vegeu Henri Rousso: *Stalinisme et nazisme*, Brussel·les, 2002, on ofereix un panorama d'història comparada.

⁹ Un treball com el de Paloma Aguilar: *Memoria y olvido de la guerra civil española* (Alianza Editorial, Madrid, 1996) no seria seguit fins al cap de molts anys. Sobre el tema a Espanya, vegeu l'excel·lent treball de Pedro Ruiz Torres, «Los discursos de la memoria histórica en España», *Hispania Nova* 7 (2007).

tensió omnicomprendiva i sobre la necessitat o no del retorn de les formes tradicionals narratives com una forma d'explicació més rica de la realitat.¹⁰

La majoria dels historiadors acadèmics d'aleshores, no cal dir-ho, van prendre un clar partit en contra de la crítica a les possibilitats de l'estructuralisme tradicional i a favor dels postulats marxistes defensats per Hobsbawm. Paral·lelament, la immensa majoria era declaradament contrària al contacte interdisciplinari amb l'antropologia, i no diguem amb la psicologia social o amb les inclinacions temàtiques de la tercera o quarta generació d'historiadors de l'escola dels Annales.¹¹ Possiblement, una de les úniques esclatxes per on, paradoxalment, es podria haver filtrat la subjectivitat historiogràfica neoromàntica fou la de la popularització de l'obra del cubà Manuel Moreno Fragnals i el seu postulat d'una «història com a arma» (1984): però aquí, aquesta proposta es va prendre com un mandat revolucionari amb el qual el marxisme es renovellava amb el contacte amb la lluita en contra de l'imperialisme, sense per això perdre l'essència. No obstant això, la fi de les urgències socials pròpies de la reconversió industrial espanyola (determinant en el clima general de la transició) i el deteriorament ràpid del socialisme real a l'Est varen corcar aquestes eufòries (que mai influïren decisivament en l'Acadèmia), que no tardarien a convertir-se en pols quan el carismàtic cubà va demanar l'asil polític a Miami.¹²

Podríem ampliar aquests records historiogràfics, però sembla que aportarien ben poc de nou. Ni, per exemple, quan la història de la dona (com es deia aleshores) deixava la simple teorització i la metodologia i s'endinsava en l'anàlisi de les realitats més properes, els paradigmes estructuralistes no varen modificar-se gens ni mica; posteriorment, la importació del concepte de gènere

¹⁰ De tota manera, el mateix Hobsbawm no fa pas gaire que encara demanava la reestructuració de la «coalició modernitzadora» o «front de la raó» (que identifica amb la historiografia marxista), protegint-se dels embats de la subjectivitat postmoderna, dels qui neguen la capacitat cognitiva, objectiva i universalista de la Història. Vegeu E. J. Hobsbawm: «La història, una nova època de la raó», comunicació a la conferència «Marxist Historiography: Alive, Dead or Moribund?», The British Academy (novembre de 2004).

¹¹ En el seu moment no va generar excessives expectatives ni seguidors l'obra pionera de Pierre Nora: *Les lieux de la mémoire*, París, 1984-1986 (ni tenim notícia de la seva traducció, a hores d'ara, al castellà o al català). Igualment, una de les obres que Nora retreu com una de les seves principals fonts d'inspiració, la de G. L. Mosse, *La nacionalització de les masses: simbolisme polític i moviment de masses a Alemanya des de les Guerres Napoleòniques al Tercer Reich (1815-1933)* (1a ed. anglesa de 1974), no va ser traduïda al castellà fins el 2005 (30 anys després que la traducció a l'italià!) i no ha estat citada gaire a la nostra historiografia, contràriament al que passa en les historiografies veïnes. A Itàlia, la resposta al llibre de Nora podria ser el coordinat per M. Isnenghi: *I luoghi della memoria. Simboli e miti dell'Italia unita*, Roma-Bari, 1998.

¹² De tota manera, sempre sorprèn com en el passat ja s'han formulat les bases de grans afirmacions que en un moment donat adquireixen una gran força de suggestió; amb relació a aquesta cadena que per als marxistes lliga el passat amb el futur a través del nostre present en lluita cal veure l'obra d'Edmund Husserl, el fundador de la fenomenologia, quan afirma que el present ha de retenir el passat i anunciar el futur perquè els actes mentals estan sempre en relació amb el món extern, mogut per una intenció. Vegeu Husserl: *Ideas relatives a una Fenomenologia Pura y una Filosofia Fenomenológica* (1913), 1949 per a la traducció castellana.

(força avançats els anys noranta) va representar un canvi de paradigma, però es va imposar com una ruptura, sense solució de continuïtat taxonòmica amb l'etapa anterior. Al nostre país, la història d'allò subaltern, de les «small voices», dels plantejaments propis d'un M. Foucault, o fins i tot d'un E. P. Thompson o d'un Carlo Guinzburg (plantejaments que es produeixen entre 1963 i 1976!), van tenir repercussions pràctiques inapreciables en l'exercici real de la història contemporània.¹³

MEMÒRIA I POLÍTICA

Tot plegat podríem concloure, amb el crític francès d'origen búlgar Tzvetan Todorov (Sofia, 1939), que una cosa és la recuperació del passat i una altra de ben diferent la seva posterior utilització. I és aquí on intervé l'altra dimensió de què parlàvem més amunt: la dimensió cultural de l'auge de la memòria històrica i el paper que juga en les actuals societats occidentals posttradicionals.¹⁴

Si seguim aquest mateix autor búlgar-francès, la recuperació del passat implica tres accions o fases que si més no en el pla metodològic podem diferenciar: la de la sistematització dels fets (on s'hauria d'aturar la història vertaderament democràtica i respectuosa de la suficiència del lector); la de la construcció d'un sentit: una feina a la qual tampoc pot escapar la labor de l'historiador en tot allò que significa interpretar, jerarquitzar, establir les causes i conseqüències dels fets i interrelacionar-los; finalment, una darrera fase d'instrumentalització del passat: una utilització que respon a necessitats actuals i que molt sovint repugna a la sensibilitat de molts historiadors el simple fet de parlar-ne; els agrada més pensar que només uns pocs companys s'han deixat arrossegar cap aquí i que quan ho fan es confonen amb la gran munió d'agents productors de discurs que han proliferat en aquesta fase actual de trencament definitiu de relacions entre el discurs històric i el polític (tan propi de la fase de crisi de les ideologies fortes).¹⁵

El discurs actual sobre la memòria ens remet a aquesta fase d'instrumentalització del passat però, complementàriament, a una fase de canvi de sensibilitats culturals i d'ús públic de la història: una reflexió sobre la petja que deixa el passat en una societat complexa «sense passat», d'un present omnipresent i omnicomprensiu que ha hagut de refer el lloc que havia de deixar a aquest passat alhora que repensar els mecanismes de què es dotava per a recuperar-lo.

¹³ Entre les relacions interdisciplinàries que van aportar idees més tard rellevants en els plantejaments de la memòria històrica, citem les reflexions també pioneres de Giorgio Agamben i *El hombre sin contenido* (1970) i *Infanzia e storia. Distruzione dell'esperienza e origine della storia*, Torí, 1978.

¹⁴ Tzvetan Todorov: *Les abus de la mémoire*, París, 1995.

¹⁵ Tzvetan Todorov: *Mémoire du mal. Tentation du bien*, París, 2000.

LES PARADOXES DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA

Al marge de la valoració que en puguem fer, no podem deixar de constatar la coincidència d'aquesta crisi presentista de la consciència civil occidental amb un veritable eixamplament de l'ús públic de la història: l'acadèmia ha perdut el seu anterior pràctic monopoli a mans d'una munió de comunicadors, realitzadors, pràctics en els grans mitjans, polítics i, en definitiva, de tota la gent ben col·locada en relació amb les noves exigències del mercat. No hi fa res que aquest sobreús de productes històrics estigui en relació inversa a la reducció, per exemple, de les hores que l'ensenyament mitjà dedica a l'ensenyament sistemàtic de la història; allò que concorda és la pràctica d'aquest «nou» ensenyament amb uns alumnes a qui es fa «jugar» interactivament amb la matèria, i qui es mira de no atabalar amb coneixements massa àrids (a França s'ha arribat a parlar del «mestre ignorant», que no imposa coneixements i incentiva l'aprenentatge dels alumnes adduint el seu propi desconeixement).

La història que s'imposa, una vegada aquests alumnes s'han convertit en ciutadans consumidors, està conformada per continguts fragmentaris i quasi sempre descontextualitzats, moguts la major part de les vegades pel que podríem denominar com el «sensacionalisme de la retrospectiva» (el nazisme i l'extermini jueu proporciona un material inacabable en aquest sentit), la que alguns han arribat a denominar com «topolatria» o, simplement, la «disneyhistòria» (la tendència a convertir-ho tot en un parc temàtic).¹⁶

La coherència esdevé total. És en funció d'aquesta situació que l'actual política democràtica pot tornar a fer acte de presència i retrobar pràctiques que creiem desterrades després de la derrota de les dictadures (cap poder pot prohibir ni ordenar la memòria de la gent, ja que constitueix un atribut natural dels individus i dels col·lectius): la conversió de la història en un judici de valor, en una pedagogia cívica (inclosa l'antihistòrica judicialització «democràtica» del passat, tal i com ha denunciat Henry Rousso)¹⁷ que no només se serveix de la memòria sinó que la converteix en substitut de la història.¹⁸

Amb un ús adequat de les tècniques de la comunicació i d'un llenguatge adient (fins i tot el museogràfic o el propi del turisme de la memòria), aquesta

¹⁶ Aquesta adaptabilitat cultural la va explicar l'etòleg neoevolucionista britànic Richard Dawkins a *El gran egoista* (1976), i més tard ho va generalitzar de l'individu al conjunt del medi a *El fenotip extendido* (1982); segons aquest autor actuen els «mems» (parla de la *memètica*) o unitats bàsiques de la memòria, els grans vectors de la transmissió i de la supervivència cultural que actuen de forma similar a com ho fan els gens en la supervivència de les característiques genètiques de l'individu.

¹⁷ Aquesta tendència creixent a l'«esclerotització de la memòria» ja l'havia denunciat a l'obra conjunta d'E. Conan i H. Rousso: *Vichy, un passé qui ne passe pas*, París, 1994.

¹⁸ Coincidint amb aquests grans canvis, el tema de la memòria s'ha convertit en un camp preferent per a disciplines com la neurociència o també la psicologia infantil. Una de les seves conclusions (ja avançades per la sociologia fa més de vuitanta anys) indica que les expectatives humanes resulten fonamentals en les percepcions i en la determinació dels comportaments socials i aquí la percepció del passat resulta essencial en l'establiment d'aquestes relacions socials.

gran suplantació de la història per la memòria ha tingut la virtut de comunicar al gran públic la idea que és la democràcia real la que li ha permès entrar realment i definitivament en contacte directe amb la veritable història, fins aleshores escamotejada per uns professionals massa abstrusos. Cal avisar a tothom que la mitificació, l'amnèsia induïda o la manipulació aberrant per part del poder o dels vencedors afecta per igual la història i la memòria.

Amb tot, aquestes situacions noves és probable que no es quedin en un simple seguidisme de les modes foranes i en una mera supeditació a les lleis del mercat (com es pot veure amb un cop d'ull a les prestatgeries de les llibreries i de les grans superfícies comercials), i que acabin comportant un debat taxonòmic a l'interior de la història acadèmica mateixa, amb el qual, a la llarga, doni el seus fruits quan de la discussió metodològica es passi al treball concret i a la revisió dels grans esquemes tradicionals. De fet, però, de moment quasi només disposem de grans afirmacions metodològiques o de reculls «memorialistics» sobreposats als treballs «tradicionals» fets sobre proves d'arxiu (que encara es consideren les més fiables).

Només el «Memorioso Funes» de J. L. Borges va patir la condemna entre els mortals de recordar-ho absolutament tot. La resta de la gent ens trobem davant els esdeveniments del passat a través de la petja que deixa en l'esperit dels individus i en els fets materials (documents inclosos). Però tots som conscients que no ho recordem tot i que tampoc recordem la totalitat de les facetes que integren els fets recordats. Quan la memòria fa acte de presència i vol irrompre en els mecanismes de recuperació del passat cal que no oblidem que una part essencial d'aquesta recuperació la constitueixen, com dèiem, els mateixos obllits, que afecten també per igual la història i la memòria: com dèiem, les sacralitzacions i desacralitzacions valen per a totes dues.

UNA REFLEXIÓ QUASI PER ACABAR

Podem acceptar que l'ús de la memòria en el món occidental contemporani és el reflex de la nostàlgia per un passat que s'allunya de manera inexorable. Podríem dir que en l'origen d'aquesta obsessió commemorativa induïda des de fa relativament poc pels poders públics s'hi troba la crisi de la tradició que afecta de ple, com hem vist, les societats contemporànies. La història s'ha fet més veloç que el recanvi generacional i la societat es defensa del canvi trepidant dels valors de judici amb aquest recurs a la memòria dels individus. Per altra banda, hem de constatar que aquesta gran reconsideració del valor de la memòria ha partit del xoc de les grans violències contingudes en el segle XX del món civilitzat i del xoc de les posteriors ocultacions, «congelacions» i ofuscacions ideològiques (el cas de la Shoah o catàstrofe en hebreu, per referir-se a l'Holocaust, és paradigmàtic). Així, és lògic que la història admeti (per exemple

amb Paul Ricoeur o amb Jacques Le Goff) que, tot i ser el relat ordenat i sistemàtic del passat, el que ha de fer és intentar respondre les preguntes formulades per la memòria; així, la memòria pot esdevenir un dels terrenys de recerca preferents de la història. Ara bé, tampoc hem d'oblidar que foren les mateixes democràcies les que van contribuir a la «congelació» del record, sobretot en els anys durs de la Guerra Freda, però també abans.

L'únic que ens quedaria plantejar és què succeeix amb aquesta relació dinàmica entre la història i la memòria quan deixem el camp de la història immediata, del temps present, actual o com es vulgui dir aquest espai on l'historiador i el testimoni podem compartir experiències quasi personals (o amb el màxim d'una o dues generacions de diferència). Aquí deixariem, però, el camp que ara ens interessa centralment i ens endinsariem en les causes que han motivat la importància creixent dels plantejaments de la història cultural, la seva aparent bona connexió amb les lleis del mercat i la seva capacitat de diluir per la via del pensament feble les essències més dures de la fins fa relativament poc intocable historiografia estructuralista.

Queda una darrera consideració relativa a l'expressa utilització política de la dita memòria històrica. L'historiador té l'obligació de preguntar-se el perquè de l'aparició d'un fenomen cultural-polític d'àmplia volada com és el de la memòria històrica en un determinat moment. En aquest sentit, no podem deixar de notar que tant a l'Europa occidental com a Espanya-Catalunya s'ha produït un estímul en pro de la «memòria històrica» que ha observat un doble ritme cronològic: un de llarg, relatiu a la progressiva incorporació de la memòria de la Shoah en la sensibilitat filosòfica, historiogràfica i finalment política (aquest va tenir una nul·la repercussió en la historiografia espanyola dels final de la dècada dels anys seixanta i l'inici dels setanta del segle passat); un de més curt, d'aplicació d'aquesta sensibilitat al moment clau del passat on es podia posar en dubte el fonament convivencial de la democràcia actual de cada un dels països que considerem (Vichy i la Resistència en el cas francès, la República de Saló i l'acció dels partisans en el cas italià, guerra i immediata postguerra en l'espanyol, les distintes situacions que es produeixen als expaïsos de l'Est sota la dominació bolxevic, etc.).

En el cas de la recuperació de la memòria del martirologi del poble jueu va passar una cosa similar al que va succeir amb la revisió de la «culpa» del poble alemany en la gran barbàrie de les dues guerres mundials acumulades. Van haver de transcórrer ben bé dues dècades perquè fos possible tornar-ne a parlar: en l'encreuament de la història amb l'ètica política, amb treballs com els de J. Habermas; en aquest nou i fenomenal vehicle novel·lístic que en el segle XX tradueix les concepcions generals de la societat (al costat de la sociologia), amb les aportacions de gent com G. Grass.

Però en el cas de les revisions judicialitzades de la resta de països sembla força clar que no s'ha produït fins que les respectives democràcies s'han sentit su-

ficientment fora de perill, tant per la desaparició de l'oponent comunista com per la llunyania temporal dels fets a judici: uns esdeveniments —no ho podem oblidar des del coneixement històric— en el joc de responsabilitats dels quals ni la mateixa democràcia en quedava exclosa (qui pot oblidar la responsabilitat de les democràcies occidentals en la pervivència de la dictadura franquista després del 1945?).

L'actual agitació memorialística s'ha fonamentat en el recurs a valors morals universals i en una magna descontextualització del passat. En el fons d'aquesta gran operació cultural i política hem de buscar la voluntat de recrear els valors democràtics en la fase posterior al «final de la història», de convertir-la en l'aval intertemporal dels drets individuals conculcats pel xoc de països occidentals en la gran crisi del segle XX, en una mena de dispositiu de seguretat (que els historiadors sabem perfectament que no s'ha donat mai en la història) perquè aquest passat no es torni a repetir, en una moralitat col·lectiva on ha de quedar garantida la nova convivència civilitzada entre els individus. Una de les claus que permetrà assumir el valor moralitzant polític de la memòria històrica descansa en la voluntat del poder de dotar-la d'una capacitat judicial i, així, de comunicar a la ciutadania que el Poder Judicial i la Constitució constitueixen la gran garantia, amb una acció on el «passat» i el present queden lligats d'una forma indissoluble.

En aquesta formidable operació memorialística s'han pogut enterrar les anteriors i històriques fases de l'ara blasmada «reconciliació nacional», àmpliament superades pel modern consens democràtic amb el qual s'ha pogut deixar enrere, es diu, el vell imperi de la por i les seves amnèsies paralizants. En aquesta pretesa depuració històrica de la civilització, el cas espanyol i el català són igualment exemplars. En aquest temps de la transició que ens ha anat servint de referent cronològic, veiem com es va començar ja la història: en el discurs de coronació de Joan Carles I (novembre del 1975), la Corona es volia presentar com la possibilitat institucional de reconciliació de tots els espanyols, un procés que va culminar amb la llei dita de la «reconciliació nacional», d'octubre de 1977. El temps de la satisfacció democràtica (és clar que «ajudada» per la prepotència quasi reaccionària de la majoria absoluta del Partit Popular), ha estat el de la memòria judicialitzada: al juliol de 2006, finalment, el PSOE podia presentar a les Corts la llei de la dita memòria històrica, una llei de «rehabilitació de les víctimes» (espanyoles), extensiva a totes les de la barbàrie anti-democràtica del segle XX.¹⁹

¹⁹ A Itàlia ha succeït una cosa semblant: l'Estat hi ha instituint una diada de la memòria (27 de gener), una diada del record (10 de febrer) i una diada de la llibertat (9 de novembre) i allí, igual que arreu, el record de les víctimes acaba desdibuixant el record de les circumstàncies concretes en què van patir persecució, dificultats o mort.

EL CAS DE CATALUNYA

A Catalunya, l'aprovació del «Memorial Democràtic» (salvat l'atzucac del primer Govern «tripartit»), va concretar una mica més i va donar el màxim protagonisme a les víctimes de la reacció en l'exercici de portar i/o permetre la supervivència de la democràcia al nostre país.²⁰ Aquí la concreció ha estat molt més gran i es diu que Catalunya «comparteix amb altres països el deure històric de recordar les víctimes de l'Holocaust», així com l'impuls de les polítiques de la memòria que centren la nova identitat dels estats democràtics, la seva tradició democràtica i el reconeixement moral i social de tots els ciutadans que van donar el millor d'ells mateixos per preservar aquests valors essencials. En la llei es diu que «la preservació de la memòria històrica d'un país és, doncs, una expressió de la llibertat». Entre les funcions d'aquest Memorial Democràtic se citen l'expansió del coneixement, les commemoracions i el foment de la memòria democràtica (sense precisar a quin organisme hi pertoca de fixar el grau democràtic de les distintes memòries), el coneixement del període de la Segona República, de la Generalitat Republicana, de la Guerra Civil, de les víctimes del conflicte per motius ideològics, de consciència, socials o religiosos, de la repressió de la dictadura franquista, de l'exili i les deportacions, de l'intent d'eliminar la llengua i la cultura catalanes. Dels valors i les accions de l'antifranquisme i de totes les tradicions de la cultura democràtica. Així mateix, assegura que el coneixement científic i objectiu del passat recent estimularà la comprensió del temps present.²¹

Al marge de les consideracions sobre a qui pot seguir interessant la descontextualització històrica del reciclatge emotiu d'aquests records, la consideració que s'imposa a casa nostra fa referència a la identificació que s'ha pogut fer d'aquesta política de la memòria amb els postulats polítics i les estratègies del progressisme d'esquerres (i encara d'un determinat corrent).²² Aquest discurs, en el fons tan dogmatitzat, recorda el que es formulava en els anys immediatament posteriors a 1945; i ha fet aixecar algunes veus assenyades en el sentit de preservar el

²⁰ La Llei del Memorial Democràtic és del 31 d'octubre de 2007 (DO de 12 de novembre), i s'hi contempla la creació de la Direcció General de la Memòria Democràtica de la Generalitat de Catalunya. Són considerades com a entitats adherides: l'Associació per a la Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat, l'Associació del Pont de la Llibertat de l'Hospitalet Antifranquista, l'Associació pel Memorial Democràtic dels Treballadors de la SEAT, l'Associació Enrique Líster, CJC-Joventut Comunista, Dones del 36, Fundació Nous Horitzons, Foro para la Defensa de la Tercera Edad, Fundació Pere Ardiaca, Historaulla.

²¹ La llei diu que s'inspira en l'art. 54 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya del 18 de desembre de 1979, on es diu que la Generalitat i els altres poders públics catalans tenen l'obligació de «vetllar pel coneixement i el manteniment de la memòria històrica de Catalunya com a patrimoni col·lectiu que testimonia la resistència i la lluita pels drets i les llibertats democràtiques».

²² A França, s'ha dit que és la generació del 68 qui, davant el temor d'ésser oblidada ha convertit la seva vella militància d'acció profètica en una «inquisició retroactiva».

passat dels compromisos polítics partidistes.²³ Dins el gran procés occidental en què les esquerres estan compromeses a trobar un discurs ideològic que els permeti recuperar la identitat perduda, no sembla que el més adequat sigui abonar la confusió ahistòrica i normativitzada entre la memòria i la història, una confusió que tard o d'hora es podrà girar històricament en contra seva.²⁴ No sembla que l'argument segons el qual la dreta és la gran contrària al recobriment de la memòria pugui aguantar gaire temps com la justificació principal.

²³ Per exemple, Barbara Spinelli: *Il sonno de la memoria. L'Europa dei totalitarismi*, Milà, 2001.

²⁴ No cal estendre's gaire en això; hi ha prou amb llegir el pròleg al testament intel·lectual que significà el llibre de Josep Benet: *Memòries I. De l'esperança a la desfeta (1920-1939)*, Barcelona, 2008.